

La Farmàcia Militar a Catalunya durant la Guerra del Francès (1808-1814)

The Military Pharmacy in Catalonia during the French War (1808-1814)

Joan PUJOL I ROS

Acadèmic corresponent de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya. C.E.: joanpujolros@gmail.com

Resum - S'aporten dades sobre l'organització del Cos de Farmàcia Militar durant la Guerra del Francès (1808-1814), la creació de formularis d'aliments, de medicaments i quirúrgics per als hospitals militars i també es descriu un episodi de guerra química que va tenir lloc durant aquesta contesa, en el qual hi varen intervenir alguns farmacèutics catalans.

Paraules clau: Farmàcia militar, Apotecaris, Formularis, Guerra del Francès, Segle XIX.

Abstract - Data are provided on the organization of the Military Pharmacy Corps during the French War (1804-1814), the creation of food, medicine and surgical forms for military hospitals, and it is also described an episode of chemical warfare that took place during this struggle, in which some Catalan pharmacists took part.

Keywords: Military pharmacy, Pharmacists, Forms, French War, 19th century.

Introducció

A començament del segle XIX, Catalunya va patir una gran commoció històrica: la invasió napoleònica que va planar sobre el país durant sis anys (1808-1814). Aquesta guerra es va desenvolupar a Catalunya i al País Valencià, mentre que a les Illes Balears no es va produir l'ocupació gràcies a l'ajut anglès. A conseqüència del segon tractat de Fontainebleau (1807), els francesos envaïren la Península Ibèrica amb la intenció d'anar a Portugal. Va ser una guerra d'invasió i un temps de crisi general, un període de trasbals global que va deixar al país en un estat de ruïna econòmica i de crisi social. Aquest conflicte va tenir un doble vessant; va ser una lluita po-

pular contra els invasors i va comportar una mobilització general de contestació a l'Antic Règim. El 10 de febrer de 1808 les tropes del general Duhesme entraren a Catalunya i el dia 13 ocuparen Barcelona. La reacció popular s'inicià al maig i juny amb els combats del Bruc i el 18 de juny es formà a Lleida la Junta Superior Governativa del Principat de Catalunya. Girona va caure al desembre de 1809, Lleida el 10 d'abril de 1810 i Tarragona el 28 de juny de 1811. No hi ha dubte que la Revolució Francesa fou l'origen de gairebé totes les idees i els programes que els moviments liberals del segle XIX van fer servir per lluitar contra l'Antic Règim arreu d'Europa. Amb tot, cada país i cada nació va portar a terme el seu propi procés, més o menys desenvolupat i d'una manera més o

menys ràpida i reeixida, alguns amb l'impuls que els va donar la creació de l'imperi napoleònic.

Al tombant del segle XIX, la farmàcia era un ofici que s'aprenia amb la pràctica i posteriorment es realitzava un examen poc estricte supervisat pel tribunal del Protomedicat. L'any 1800 es va independitzar i es van aprovar la *Concordia y Reales Ordenanzas para el régimen y gobierno de la Farmacia*. La Reial Cèdula de 5 de febrer de 1804 va crear els Col·legis de Farmàcia de Madrid, Barcelona, Sevilla i Santiago, però la guerra va propiciar que no es possessin en funcionament fins l'any 1815. La terapèutica es regia pels principis vigents al segle XVIII, amb disquisicions sobre les sagnies i les sangonelles, els ènemes i els purgants.¹

Així doncs, en aquesta època, la majoria de medicaments provenien de la natura. Del regne animal només cal recordar l'oli de fetge de bacallà i les sangonelles, que tenien un efecte antitrombòtic. Del mineral, les sals de mercuri i d'antimoni, que malgrat la seva toxicitat, tenien utilitat. De la diversitat de plantes amb afectes terapèutics cal recordar l'adormidora, la *Chinchona calisaya* i la digital. L'opi, suc dessecat de la flor de l'adormidora, es coneixia des de temps antics pel seu poder analgèsic i hipnòtic. Sydenham l'any 1660 en va formular una tintura, el làudan, que en permetia una dosificació correcta: 10 o 12 gotes eren equivalents a uns 10 mg de morfina. El seu ús no es va generalitzar fins a mitjan segle XIX.

De l'arbre cincona o de la quina (*Cinchona officinalis*, nom que li va donar Linné en honor a la comtessa de Chinchón), la part útil és l'escorça, que conté entre un 6 i un 15% d'alcaloides, d'entre els quals la quinina n'és el principal. Les pólvores de qui-

nina foren importades d'Amèrica l'any 1638 pel metge Juan de Vega i ràpidament es van difondre per Europa per al tractament de les *calenturas*.²

La farmàcia militar durant la Guerra del Francès

Dotat d'una estructura totalment centralitzada, l'any 1808 l'Estat espanyol es va trobar en una situació de col·lapse perquè l'invasor dominava completament la *Prefectura de l'Estat*. La farmàcia no era una excepció. Només feia quatre anys que la Junta havia acumulat tots els poders i un d'ells era el d'expedir els títols necessaris per poder exercir la professió. En sollevat-se Catalunya contra els francesos, completament desconnectada de la resta de l'Estat, l'exèrcit que es va improvisar al Principat de Catalunya tenia un farmacèutic anomenat Antoni Soriguera, primer Apotecari d'aquest exèrcit que va rebre el nomenament d'Apotecari Major de l'Exèrcit de Catalunya. Hi exercien també Gregori Crivillart com a primer Ajudant de Farmàcia, Joan Pau Boladeres, segon Ajudant Farmacèutic i el practicant Rafael Miracle i Cesat, entre altres.³

Quan les tropes franceses van fer les primeres sortides cap a fora de Barcelona, l'apotecari Joan Pau Boladeres, que exercia a Sant Vicenç dels Horts, fou requerit per les autoritats del Principat per donar assistència farmacèutica als ferits que es van produir en els primers atacs de l'exèrcit napoleònic. Com a conseqüència d'aquest fet, en entrar els invasors a Sant Vicenç dels Horts el mes de juliol de 1808, van cremar la seva farmàcia amb totes les existències. Més tard, en formar-se l'anomenat Exèrcit del Llobregat, Joan Pau Boladeres es va presentar a les autoritats oferint els seus serveis i el 5 de setembre de 1808 fou nome-

¹ JORDI I GONZÁLEZ, R. *Aportació a la Història de la Farmàcia Catalana (1285-1997)*. Barcelona: Fundació Uriach 1838, 1997, p. 401-402; SUÑÉ I ARBUSSÀ, J.M. *Historia de la Farmacia y la Legislación Farmacéutica en los planes de estudio de la Facultad de Farmacia*. Barcelona: Facultad de Farmacia, 1974.

² *Farmacopea Española de la Cuarta edición*. Madrid: Imprenta de Miguel de Burgos, 1844, p. 179-181; TROUSEAU, A.; PIDOUX, H. *Tratado de terapéutica y materia médica*. 4 volums. Madrid: Imprenta de José Redondo, 1845, v. 3, p. 1-44

³ Relació del personal que va ostentar el càrrec de Cap de Farmàcia de l'Exèrcit de Catalunya durant la Guerra del Francès: any 1808, primer Apotecari, Antoni Soriguera; any 1809, primer Apotecari, Antoni Soriguera i Gaspar de Castro i Flores; any 1810, primer Apotecari, Gaspar de Castro i Flores i Patrici Ortiz de Herbosos i Gutiérrez; any 1811, primer Apotecari, Patrici Ortiz de Herbosos i Gutiérrez; any 1812, primer Apotecari, Patrici Ortiz de Herbosos i Gutiérrez; any 1813, primer Apotecari, Patrici Ortiz de Herbosos i Gutiérrez; any 1814, primer Apotecari, Patrici Ortiz de Herbosos i Gutiérrez, que es va llicenciar el 15 d'agost de 1815 i fou substituït per Antoni Bastús i Fayá, un dels farmacèutics més actius durant la Guerra del Francès.

nat segon Ajudant de Farmàcia, i va exercir en aquest exèrcit el càrrec de cap de Farmàcia.⁴

En retirar-se l'Exèrcit del Llobregat a Tarragona, Boladeres fou comissionat per fumigar diversos locals, tasca que realitzà el mes d'abril de 1809. Posteriorment fou destinat a l'Hospital Militar de Valls, entre maig i setembre de 1809, i va passar posteriorment a Vic com a cap de Farmàcia de l'Hospital Militar, on va prestar servei fins a novembre de 1809. De Vic va retornar novament a Valls, on va estar encarregat de l'apotecaria fins al mes d'octubre de 1810, d'on va passar posteriorment a l'Hospital de Manresa, on fou cremada la farmàcia el 30 de març de 1811, quan els francesos van incendiar la ciutat. En aquesta ocasió, Joan Pau Boladeres va poder salvar de l'incendi una bona quantitat de medicaments, amb evident risc per a la seva vida. Des de Manresa va passar a Vilanova i la Geltrú, on va estar al front d'aquella apotecaria militar fins el mes de setembre de 1812, on encara hi ostentava el càrrec de segon Ajudant de Farmàcia.⁵

Pel què fa a Rafael Miracle i Cesat, fou nomenat practicant de Farmàcia el 18 de juny de 1809 i va exercir als hospitals de Valls i de Busa (Solsonès). El 7 de juny de 1813 va ser comissionat per recollir els medicaments i efectes medicinals que van deixar els francesos en la seva retirada de Tarragona, així com també quan ho van fer de Tortosa, i va transportar tota la farmàcia al Laboratori i Magatzem de Medicines de l'Exèrcit de Catalunya, on va quedar destinat.⁶

Una de les primeres providències d'Antoni Soriguera com a Apotecari Major de l'Exèrcit de Cata-

lunya —aleshores anomenat Exèrcit de la Dreta— fou la instal·lació d'un Reial Laboratori Químic per poder subministrar medicaments a l'exèrcit. Aleshores va aparèixer el primer problema. La Junta anava instal·lant hospitals que necessitaven apotecaris i molts presentaven certificacions dels anys de pràctiques que tenien. Va ser necessari organitzar uns exàmens perquè amb aquestes certificacions dels anys de pràctiques demanaven incorporar-se a l'exèrcit com a segons ajudants de farmàcia i calia expedir un nomenament per poder exercir. Després de moltes reticències, i amb el consentiment de Madrid, Antoni Soriguera va poder formar un tribunal presidit per ell mateix, del qual, a més, formaven part, Agustí Deldón i Josep Antoni Balcells, ajudants d'Apotecaris primer i segon, respectivament, de l'Exèrcit de Catalunya.⁷

Una altra tasca a la qual Antoni Soriguera va dedicar molts esforços fou la redacció d'un pla d'estudis per anar formant farmacèutics, tot i que ateses les circumstàncies de la guerra, no es va materialitzar mai. De fet, tot i que no hi ha dades concretes, sembla que l'any 1809 Soriguera va passar-se al bàndol dels invasors i va desaparèixer.

En el càrrec d'Apotecari Major de Catalunya va succeir a Antoni Soriguera el doctor Gaspar de Castro i Flores, que hi va exercir fins al desembre de 1810⁸. Finalment, el 24 de desembre de 1810 i posteriorment el 8 de març de 1811, es va haver de nomenar un nou *Boticario Mayor* de l'Exèrcit del Principat, càrrec que va recaure en Patrici Ortiz de Herbosos i Gutiérrez, que en aquell moment exercia el mateix càrrec a l'Exèrcit del Centre.⁹

⁴ RONDÁN Y GUERRERO, R. *Los farmacéuticos españoles en la Guerra de la Independencia*. Madrid: Marsiega, 1947.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ MASSONS I ESPLUGAS, J.M. *Historia de la Sanidad Militar Española*. 4 vol. Barcelona: Ediciones Pomares, 1994, v. 2, p. 44; GÓMEZ, J.L. Exámenes de Farmacia en Catalunya durante la Guerra de la Independencia. *Acti del II Congresso Internazionale di Storia della Farmacia*. Pisa, Arti Grafiche Pacini Mariotti, 1958, p. 182-192.

⁸ Segons una Reial Ordre de 24 de desembre de 1810, Gaspar de Castro i Flores fou nomenat "*Boticario Mayor de los Reales Ejércitos*", president del Tribunal o Junta Interina de Farmàcia, establerta a Cadis i director del Laboratori General Castrense de la mateixa. Gaspar de Castro va morir el 31 de juliol de 1814. Vegeu: ARXIU GENERAL MILITAR DE SEGOVIA. *Expedient personal*.

⁹ NAVARRO GALIO J.A. La Farmacia militar española durante la Guerra de la Independencia. *Anales de la Real Academia Nacional de Farmacia* [Madrid], 2009; 75: 607-610.

Ja des d'un principi, Patrici Ortiz va tenir seriosos problemes amb la Junta, que va posar-li totes les traves possibles per desenvolupar la seva tasca. També va tenir molts problemes amb els subordinats, sobretot per les desercions temporals o definitives que va patir. Així, quan Tarragona estava assetjada i la situació començava a ser crítica, amb l'única via lliure garantida que tenia la ciutat per mar, gràcies a tres vaixells de la Marina anglesa que protegien la costa, la Junta va decidir traslladar tot el magatzem de medicaments a un altre lloc més segur. Ortiz va embalar tota l'apotecaria de l'exèrcit i la va portar al port per evitar que caigués en mans de Suchet, davant la imminent capitulació de la ciutat. El 28 de juny de 1811, Tarragona va capitular i Ortiz es va embarcar a la fragata *Proserpina* i va posar rumb a Mallorca. L'acompanyaven els seus ajudants, Marià Fraga i Ramon Font, el practicant Francesc Gallisà i dos mossos de magatzem anomenats Joan Mercader i Pasqual Guiott. A poca distància de port, el general Doyle va ordenar transbordar tota la farmàcia al vaixell anglès *Invencible*, que va dirigir-se cap a Vilanova i la Geltrú, seu de la Junta d'Hospitals, on va descarregar una part del material per proveir les farmàcies dels hospitals propers. Sense perdre temps, el vaixell va posar proa a Arenys de Mar, on tot el que quedava del magatzem general de farmàcia va passar a la fragata *Nuestra Señora del Carmen*. Ortiz s'havia quedat a Vilanova, i del material se'n va fer càrrec el seu col·laborador Marià Fraga.¹⁰

El dia 2 de desembre, Patrici Ortiz comunicava a la Junta que "*bajo la custodia del segundo ayudante D. Mariano Fraga habían salido cerca de 50 cargas de medicinas y que en aquel día quedaban todavía en Arenys 16 que no habían salido por falta de bagajes*".¹¹

Des d'aquest moment es perd la pista del que va passar amb al magatzem de farmàcia. Sembla que part d'aquest material s'havia de traslladar a Berga, però mai no hi va arribar. Algunes fonts apunten que es va guardar al castell de Balsareny com a mesura de protecció. Finalment, a mitjan desembre de 1811, les medicines van arribar a Vic, que aleshores s'havia constituït com a capital i on s'havien establert la majoria d'autoritats.

Segons la reglamentació vigent durant la Guerra del Francès, en ingressar al Cos de Farmàcia, l'escalafó que calia seguir d'entrada era el de segon ajudant. A continuació s'ascendia a primer ajudant, a consultor supernumerari, a consultor numerari i a apotecari major de l'Exèrcit. A banda d'aquest escalafó, al Cos de Farmàcia Militar també existia la figura del practicant i la del mosso de magatzem.¹²

Segons una relació redactada per Ortiz el mes de maig de 1811, estaven sota les seves ordres cinc primers ajudants, sis segons ajudants honoraris, dotze segons ajudants, cinc practicants i vint mossos. D'aquest personal, al cap de dos mesos n'havien desertat més de deu.¹³

L'anunci d'un augment de sous de 6 d'agost de 1812, aprovat per la regència refugiada a Cadis, no va parar l'èxode de farmacèutics a l'exèrcit. De fet, de poc servia l'augment de sous anunciat si feia més de set mesos que els facultatius no cobraven.

Amb aquests antecedents, tots el farmacèutics de les plantilles de Vic i Berga van signar una carta dient que "*por carecer de auxilio para poder subsistir... nos vemos [con vivo dolor] precisados a desamparar nuestros destinos, a fin de buscar un medio con que no seamos víctimas de la miseria*". De fet, els primers que van iniciar aquesta protesta foren els apo-

¹⁰ ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ. *Guerra de la Independencia*, caixa 129, doc. 127 i 128.

¹¹ MASSONS I ESPLUGAS, J.M. *Historia de la Sanidad Militar Española... op. cit.*, vol 2, p. 50.

¹² Sobre l'organització del cos de Sanitat Militar i el seu funcionament, vegeu: ORLANDO, A.M. *Ordenanza de Hospitales Militares del año 1739 seguida del Reglamento General para el gobierno y régimen facultativo del Cuerpo de Sanidad Militar del año 1829*. Barcelona: Imprenta de D. Manuel Saurí, 1844, p. 94-105.

¹³ ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ. *Guerra de la Independencia*. "*Lista de revista de los Empleados del ramo de farmacia destinados en las R. Boticas de Campaña correspondiente al presente mes de mayo de 1811*", caixa 85, doc. 225. Entre els apotecaris que van desertar cal citar: Gil Soriguera, germà d'Antoni Soriguera que aleshores exercia el càrrec d'Apotecari Major de l'Exèrcit de Catalunya, Martí Sangés, Francesc Manresa, Ramon Torres, Josep Bohí, Agustí Delón, Narcís Vidal, Gregori Crivillat, Agustí Rovira, Pau Raspau, Ramon Andreu, Ponci Roure, Antoni Masferrer i Ramon Torres.

tecaris Gil Soriguera i Magí Sangés. Aquesta sublevació va poder parar-se *in extremis* en arribar a Berga, el 10 de novembre, una petita quantitat de diners per pagar una part dels sous endarrerits a la vegada que la Junta declarava que el Cos de Farmàcia mereixia una especial protecció.¹⁴

Els formularis d'aliments, medicaments i quirúrgics

Al Protometge, la Junta Suprema l'anomenava *Jefe de la Facultad Médica del Ejército en Cataluña*, càrrec que va recaure en el Dr. Francesc Santpons. Quan van entrar els francesos a Barcelona, va marxar cap a Tarragona, però en passar per Vilafranca del Penedès, al setembre de 1808, la Junta Superior del Principat l'obligà a suspendre el viatge i actuà d'una manera molt activa en el camp sanitari de tal manera que va arribar a establir gairebé tots els hospitals de campanya. També va crear un formulari d'aliments i un altre de medicaments, ambdós firmats per Francesc Santpons i Antoni de San German. Pel que fa al formulari d'aliments, és un fulletó de quatre pàgines en el qual s'especifiquen les racions i les dietes per als oficials i per a la tropa. Es va repartir per tots els hospitals militars i de campanya i està signat a Sant Feliu de Llobregat el 4 de desembre de 1808, pocs mesos després d'iniciada la guerra, amb el vist-i-plau del secretari, Francesc Salas i Soler.¹⁵

El formulari de medicaments és un fulletó de 12 pàgines impreses en llatí, en el qual s'hi especifiquen les fórmules i la forma de preparar les receptes més bàsiques per als hospitals militars de campanya.

Con ja hem comentat, està signat per Francesc Santpons i Antoni de San German i també es va distribuir per tots els hospitals habilitats al Principat de Catalunya.¹⁶

Per altra banda, passaven els mesos i cada vegada era més patent la misèria per la manca d'aliments de primera necessitat així com també de medicaments, cosa que sens dubte va tenir greus conseqüències. Malgrat tot, sabem que Josep Antoni Savall i Valldejuli des de mitjan de l'any 1809 fins el 4 de març de 1811 va governar la Reial Apotecaria de la Ciutat de Lleida. Sembla que els metges i cirurgians de l'hospital *manifestaron el sumo cuidado del Dr. Savall en la preparación de los medicamentos* i que a més *dispuso que dos de sus hijos pasasen y despachasen visitas habida cuenta de la suma falta de Practicantes de Farmacia, lo qual fué causa de la muerte por enfermedad hospitalaria del mayor de ellos*.¹⁷

Podem afirmar la vàlua científica de Savall també en el fet de socórrer als defensors de Girona als quals va ajudar durant els angoixosos mesos del setge, ja que els hospitals no tenien medicines, ni aliments, ni llum ni foc; és a dir que hi havia tanta misèria que fins i tot la fam feia que es paguessin a preus altíssims els animals més immunds. Savall, davant d'aquesta greu necessitat, proposà un mitjà per a socórrer els defensors de Girona i aportà a la Junta Superior del Principat una quantitat de tablettes de suc: "... *finalmente quando se hallen en los mayores apuros, los invictos defensores de Gerona, un individuo de esta R^l Academia, remitira a sus expensas una*

¹⁴ MASSONS I ESPLUGAS, J.M. *Historia de la Sanidad Militar Española...* op. cit., vol 2, p. 48-50.

¹⁵ SAMPONS, F.; SAN-GERMAN, A.. *Formulario de alimentos, que debe seguirse en todos los hospitales de este Ejército de Cataluña*. Sant Feliu de Llobregat, 1808. 12 pàgines.

¹⁶ SANPONS, F.; SAN GERMAN, A. *Synopsis formularum ad usum Nosocomiorum huiusce Cataloniae Exercitus, in lucem edita a primariis inisdem Medico et Chirurgo*. [s.l.] [s.d.]. 4 p. A banda d'aquestes publicacions específiques sobre medicaments i aliments, cal citar algunes obres que es van publicar durant la Guerra del Francès i que també fan referència a aquesta temàtica: L. A. P. *Higiene militar ó arte de conservar la salud del soldado en todas las situaciones, en mar y tierra, como son guarniciones, acantonamientos, campamentos, marchas, embarcos, hospitales, prisiones, etc, tanto en tiempo de paz, como durante la guerra, y sus results: con reglas importantes para la buena policia de los ejércitos*. Madrid: Imprenta de Villalpando, 1808; *Formulario farmacéutico para los hospitales militares dispuesto por los facultativos inspectores generales del ejército, aprobado por el ministro director de la administración de Guerra*. Madrid: Imprenta Real, 1809; *Reglamento para el regimen y gobierno de los hospitales militares franceses traducido e impreso de orden superior*. Madrid: Imprenta Real, 1809. Vegeu també: CARMONA I CORNET, A. M. *Formularios de alimentos y medicamentos usados en los hospitales de campanya de Cataluña durante la Guerra de la Independencia*. A: GONZALO REDONDO F. A. (coord). *Ciencia y Técnica entre la Paz i la Guerra. 1714, 1814, 1914*. Madrid: SEHCYT, 2015, p. 213-219.

¹⁷ CARMONA I CORNET, A.M. *De l'Apotecari al Farmacèutic. Els Farmacèutics Catalans dels segles XVIII i XIX*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 1983, p. 112-120.

porción de tabletas de caldo p^a socorrer a tan benemeritos atletas, demostrando q^e un hombre con una carga regular a los hombros podia entrar el caldo p^a la manutencion de ochocientos soldados enfermos, mereciendo la satisfacci3n de la Junta Superior...”. La importància d’aquestes tabletetes de brou queda patent uns anys després de finalitzada la guerra i recollida en el llibre d’exàmens del Reial Col·legi de Farmàcia de Sant Victorià de Barcelona. Amb data de 6 d’agost de 1817, s’assenyalen com a operacions pràctiques per als estudiants l’obtenció de “nueve onzas de pastillas o tabletas de caldo quedando al Dr. Dn. José Antonio Savall el cargo de revisar dichas operaciones”, fet que reforça l’avenç científic pel que fa a la producció sintètica d’aliments a principis del segle XIX i la gran vàlua com a químic de Josep Antoni Savall.¹⁸

Cal dir també que poc després de ser ocupada Barcelona pels francesos va sorgir la problemàtica de la falta de sal comuna. El general Leich va deixar la responsabilitat a una junta extraordinària que va prendre el nom de Junta de Proveïment. Sembla que aquesta Junta de Proveïment es va veure impossibilitada per solucionar el problema i va promulgar un decret pel qual s’autoritzava l’entrada a Barcelona d’aigua del mar per obtenir la sal. La finalitat era obtenir-ne la quantitat suficient per a la ciutat de Barcelona i així s’estalviava de pagar-la extremadament cara. El que va fer Josep Antoni Savall en realitat, aprofitant la calor de l’estiu, fou obtenir-la per la tècnica d’evaporació, un procés que és ben conegut i que es realitza a les salines. En aquell moment el problema era important i la necessitat d’obtenir la sal havia de ser immediata. Una de les experiències que realitzà Savall fou la d’exposar a una evaporació 100 lliures d’aigua de mar en 8 recipients i tardà aproximadament 18 dies per a obtenir l’evaporació total de

l’aigua de mar. Va obtenir sal comuna de gran qualitat però amb poc rendiment en l’operació, ja que per cada quintar d’aigua s’obtingueren 3 lliures de sal. Per això s’autoritzà tots els ciutadans de Barcelona que entressin aigua de mar ja que cada un per separat i en més petita proporció li era més fàcil seguir el sistema d’evaporació per obtenir la sal, ja que tots els altres sistemes existents per obtenir-la eren massa costosos.¹⁹

En una relació dels empleats del ram de farmàcia de l’exèrcit i distribuïts en les Reials Apotecaries de Campaña elaborada per l’Apotecari Major, Patrici Ortiz, hi figura Josep Antoni Savall com a primer Ajudant de les Reials Apotecaries de Vilafranca i Ignasi Savall, fill seu, també com a practicant a la mateixa població. L’any 1811, Savall fou nomenat pel general Lacy *Encargado del Gobierno de Farmacia* i comissionat per la Junta Superior per a la realització d’anàlisis de minerals. De fet, la Junta, per indicacions de Lacy, va comissionar el Primer Ajudant de Farmàcia Josep Antoni Savall per a l’estudi dels salnitres i l’anàlisi d’alguns minerals. Per aquest motiu fou cridat a Berga per portar a terme aquesta tasca i a més se’l va nomenar cap d’aquest nou servei amb personal a les seves ordres. Primer es va crear un rudimentari laboratori a Berga i, posteriorment, la Junta va optar per bastir un nou laboratori a Vic on es poguessin efectuar les anàlisis químiques. Savall va acabar la seva tasca d’anàlitzador de minerals el mes de juliol de 1812, segons consta en un ofici datat a Manresa i dirigit a la Junta Superior del Principat de Catalunya.²⁰

Finalment cal fer esment d’un formulari quirúrgic per a l’Hospital Militar de Maó, redactat pel Dr. Manuel Rodríguez Caramazana l’any 1808, director del mateix hospital i Consultor Honorari de l’Exèr-

¹⁸ *Ibidem*, p. 108-109.

¹⁹ *Ibidem*, pàg. 120-122.

²⁰ YANEZ I GIRONA, A. Comunicados. *El Restaurador Farmacéutico*, 1847; 11: 83-84; JORDI I GONZÁLEZ, R. José Antonio Savall, boticario y la química aplicada a la minería en 1812. *Boletín Informativo de Circular Farmacéutica* [Barcelona], 1976; 74: 39-57; SORIGUERA, A. DE. *Instrucción relativa al modo de establecer las saliterrias artificiales, y al método mas fácil y sencillo de extraer y purificar el nitro y beneficiar las tierras salitrosas*. Tarragona, Imprenta de Brusí, [1809].

cit. Consta de 28 pàgines impreses i estava dirigit a l'Apotecari Major de l'Hospital, Joan Claròs. En aquest formulari es descriuen tots els medicaments simples i compostos que hi havia d'haver a la farmàcia de l'hospital i també la forma com s'havien de preparar i administrar als malalts. El formulari estava destinat a l'assistència dels malalts de cirurgia i està estructurat en dues parts. La primera correspon a la visita de farmàcia amb el reconeixement d'instruments, pesos i mesures així com la presentació del formulari signat pel Cirurgià Major Rodríguez Caramazana, la tercera edició de la *Farmacopea Espanyola*, la segona edició del *Diccionari Elemental de Farmàcia* de Hernández de Gregorio, els *Elements de Farmàcia* de Carbonell i el petitori de la Junta de Farmàcia. També conté la revisió i examen de les substàncies bituminoses i inflamables, les herbes i substàncies vegetals, els medicaments simples del regne animal, els medicaments compostos i les espècies. A la segona part s'especifiquen els potables i tòpics, així com les aigües sense coure, les emulsives, les infusions fredes, les infusions calentes, les cuites tènues, les cuites fortes, mixtures o pocions, solucions, conserves i píndoles.

En tòpics es destaquen els graus d'estímuls locals en forma de cataplasmes, emplastres, banys, fomentos, gargarismes, injeccions, liniments, col·liris, ènemes, cerats, massilles, digestius, unguents i candelletes. Finalment, hi consta un apèndix on es fa menció de la fumigació de les sales, es citen deu advertiments per al bon ús del formulari i també consells per millorar l'assistència dels malalts.²¹

La conspiració de les metzines

La submissió de Catalunya a l'Imperi Napoleònic i les estudiades mesures destinades a afrancesar el país, van motivar que grups de catalans insurgents

s'aglutinessin al voltant del capità general del Principat, Lluís Lacy, demostrant el seu odi a l'invasor i actuant amb uns procediments propis dels temps de guerra. Agents, espies, aventurers, etc. vinculats tots amb el prevere Pere Coret, un tortuós personatge, formaren entorn de Lacy un cos de guerrillers i conspiradors que tenia com a objectiu fonamental exterminar tots els francesos. Una de les fases d'aquesta lluita desesperada fou coneguda com la *Conspiració de les metzines*, la qual s'inicià quan el general Lacy i el prevere Coret arribaren al convenciment que un primitiu projecte elaborat per conquerir la Ciutadella de Barcelona, era destinat al fracàs. Per tant, el millor per aconseguir els propòsits era l'emmetzinament de la guarnició.

En la "*Historia de las conspiraciones tramadas en Cataluña contra los Ejércitos franceses*" hi ha constància que, una vegada Lacy va decidir fer ús de la metzina per lluitar contra l'exèrcit francès, va fer buscar arreu *substancias venenosas, cercóse de boticarios que llama facultativos, y les encargó el que convinasen aquellas substancias de manera que fuese imposible prevenir, o detener sus perniciosos efectos*²².

Sembla que del 20 de juliol al 15 de setembre de 1812 els conspiradors emmetzinaren el pa de la Ciutadella, l'aiguardent a Tarragona, una cisterna a Hostalric, el vi del castell de Llinars i l'aigua i el vi a Mataró, uns fets que en terminologia militar actual podríem definir com a *guerra química*.

Dos dies després d'haver tingut lloc l'emmetzinament del pa destinat a la guarnició de la Ciutadella, la premsa barcelonina advertia que en el termini de vint-i-quatre hores s'havia de declarar la naturalesa i la quantitat de metzines que posseïen les apotecaries de Barcelona, així com que en quedava prohibida la venda sense autorització oficial. És fàcil

²¹ RODRÍGUEZ Y CARAMAZANA, M. *Formulario cirujico para uso del Hospital Militar de Mahón*. Maó: Imprenta de la viuda Fàbregas, 1808. Vegeu l'edició facsímil editada l'any 2014 per la Fundació Uriach-1838 amb un estudi descriptiu de l'obra a càrrec de la Dra. Anna M. Carmona i Cornet.

²² ARXIU HISTÒRIC DE LA CIUTAT DE BARCELONA. *Historia de las conspiraciones tramadas en Cataluña contra los Ejércitos franceses*. Barcelona. T. I. Informe al Excelentísimo Señor General en Gefé Conde de Caen. Barcelona, 1813, pàg. 3.

de creure que no tots els apotecaris barcelonins mereixien la confiança de les autoritats franceses, sobretot si tenim en compte que Esteve Pascual, apotecari de Barcelona i el seu fill Josep Pascual, apotecari de Sant Andreu de Palomar, estaven implicats en la conspiració. Per aquest motiu, Josep Pascual fou detingut i va ser posat en llibertat sota vigilància dies després.²³

Per altra part, el pare Pere Coret havia demanat a Patrici Ortiz —que ja s’ha comentat que aleshores exercia el càrrec d’Apotecari Major de l’Exèrcit de Catalunya—, que “*haga una receta, según la que no se sienta el efecto del veneno sino al cabo de dos dias y medio que se hubiese comido el pan*”, ja que de no ser preses aquestes mesures “*podiera descubrirse que estava envenenado antes de entregarse a la tropa*” atès que els conspiradors sabien que abans de repartir el pa entre els soldats, en menjaven els forners, dos gossos i tres gats.²⁴

Amb l’objectiu d’emmetzinar la tropa s’havia calculat que per als 6.000 individus de la guarnició a Barcelona, Montcada i Montgat resultarien insuficients les 12 lliures de “*polvos exquisitos*” en poder del reverend perquè, segons les instruccions donades per l’apotecari que els hi havia subministrat, només podien ser emmetzinades 8.000 racions o 4.000 pans.

Una vegada va tenir lloc l’emmetzinament, per ordre de l’Ajuntament, es van nomenar tres apotecaris que havien de determinar el verí utilitzat en els pans destinats a la tropa de la Ciutadella de Barcelona, el dia 22 de juliol. Aquests apotecaris eren Joan Ameller, Lluís Yáñez Rovira i Josep Antoni Bal-

cells.²⁵ El 13 de juliol finalitzaven les proves realitzades *en compañía de los Srs. Farmacéuticos principal del ejército y mayor del hospital militar de las Atarazanas* i donaven compte dels resultats obtinguts a les proves efectuades en el laboratori de l’Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona. Per sufragar les despeses, els apotecaris Ignasi Ameller, Lluís Yáñez i Balcells van rebre una gratificació de 600 francs.

Del procés verbal on consta l’explicació dels experiments químics realitzats per a determinar la metzina utilitzada, s’obtenen les dades que ens permeten conèixer els detalls de com es va desenvolupar la investigació química. El Dr. Ramon Jordi va estudiar les anàlisis que van fer els apotecaris de la ciutat, Balcells, Ameller i Yáñez i ens aporta les conclusions a les quals van arribar els analistes:

1. Era versemblant que les partícules trobades dins l’estómac dels tres individus morts per menjar el pa en qüestió foren d’àcid arseniós, ja que tenien les mateixes característiques que les partícules aparegudes a la massa del pa.
2. Que els 100 pans subministrats per als assaigs estaven emmetzinats.
3. Que la metzina continguda era àcid arseniós, òxid blanc d’arsènic o arsènic blanc comercial.
4. Que la quantitat absoluta de la metzina utilitzada passava dels 65 grams per a 100 pans, es a dir, que era superior a 0,05 grams per unitat.
5. Que l’àcid arseniós incorporat al pa estava mal distribuït, fet que va motivar que uns pans tinguessin més quantitat de metzina que els altres.²⁶

²³ Vegeu: *Diari de Barcelona*, de 27 de juliol de 1812, núm. 208 i de 29 de juliol de 1812, núm. 210.

²⁴ Possiblement, la reunió del general Lacy amb mossèn Pere Coret i amb l’Apotecari Major de l’Exèrcit Ortiz, va tenir lloc a Mataró el diumenge 19 de juliol de 1812. Es creu que la metzina s’havia pogut preparar al Quarter General de Lacy, quan aquest era a Arenys de Mar i on Patrici Ortiz hi havia traslladat part del magatzem general de farmàcia. Vegeu: PONS I GURI, J.M. *Diari d’uns anys de guerra (1808-1814)*. Argentona: L’Aixernador Edicions, 1993, p. 112 i 130.

²⁵ JORDI I GONZÁLEZ, R. *Colectania de “speciers”, mancebos boticarios, boticarios, farmacéuticos practicantes de farmacia y farmacéuticos en Cataluña (1207-1997)*. Barcelona: Fundació Uriach 1838, 2003, p. 864, 867 i 876.

²⁶ JORDI I GONZÁLEZ, R. *La conspiració de les metzines (Barcelona, 1812)*. Barcelona: Rafael Dalmau editors, 1974 (Episodis de la Història; 191), p. 30.